

Kırgız Türkçesiyle Yazılmış Alip-Bee Adlı İlk Alfabe Kitabındaki Söz Varlığı Üzerine

On the Vocabulary in the First Alphabet Book named “Alip-Bee” written in Kirghiz Language

Ufuk Deniz AŞCI*

ÖZET

Bu makalede, İşenaalı Arabayev tarafından kaleme alınan ve Kırgızların ilk millî alfabe kitabı olan Alip-Bee temel alınarak Kırgız Türkçesinin yazı dili hüviyetini kazanmaya başladığı yıllardaki hâli ile günümüz Kırgız Türkçesi, söz varlığı açısından mukayese edilmiştir. Yapılan mukayesenin ışığında bu Türk lehçesinin gelişimi hakkında bazı çarpıcı sonuçlara ulaşılmış, o dönemdeki Kırgız halkı ile ilgili sosyo-linguistik bazı tespitler yapılmıştır. Makalemiz, Türkiye’de yapılmış Arap harfli Kırgız metinleri ile ilgili ilk bilimsel çalışmadır ve İ. Arabayev’i Türkoloji çevrelerine tekrar hatırlatması açısından önem arz etmektedir.

ANAHTAR KELİMELER

Alip-Bee, alfabe, İşenaalı Arabayev, Kırgız Türkçesi, söz varlığı

ABSTRACT

In this study, on the basis of Alip-Bee, the first national alphabet book of the Kirghiz, the situation of the Kirghiz Language in the years in which it began to get its writing identity and that of today is compared. As a result of this comparison, some surprising consequences have been obtained, and some socio-linguistic outcomes about Kirghiz society of the era have been revealed. The study is unique since it is the only scientific study in Turkey fulfilled about Kirghiz prose in Arabic Alphabet. Moreover, it is of significance in that it reminds I. Arabayev to Turkology circles once more.

KEY WORDS

Alip-Bee, alphabet, İşenaalı Arabayev, Kirghiz Language, vocabulary

* Yrd. Doç. Dr., Selçuk Üniversitesi Türkiyat Araştırmaları Enstitüsü Öğretim Üyesi.

I. GİRİŞ

Bolşevik Devrimi, 1917 yılının Kasım ayından 1918 yılının Şubatına kadarki süreçte siyasi üstünlüğünü Rusya ve Türkistan topraklarında kabul ettirmiş; 30 Nisan 1918 tarihinde Türkistan Sovyet Federal Cumhuriyeti resmen kurulmuştur.

Türkistan Sovyet Federal Cumhuriyeti halkının okur yazar oranının ortalama %1-2 düzeylerinde olması (Cigitov 1987: 32); Devrim'in felsefesini, siyasi ve ekonomik hedeflerini halka öğretmek ve yeni rejimin propagandasını yapmak isteyen Sovyet yöneticilerini zor durumda bırakmıştır. O dönemde bunu yapmanın en etkili yolu olan basın yayın araçlarını kullanmak, söz konusu eğitim düzeyinden dolayı mümkün olamamıştır.

Hem Devrimin temel ilkelerinden biri olan eğitimi yaygınlaştırmak hem de bu yolla devrimin ilkelerini kalıcı kılmak için 1919 yılından itibaren bütün Türkistan'da hummalı bir seferberlik düzenlenmiştir. Bu seferberlik çalışmalarından, eğitim (okuryazar oranı % 0,6) ve ekonomi açısından Türkistan'ın en geri bölgesi konumundaki Kırgızistan da nasibini almıştır (KSE 1983: 269).

Sovyetlerin eğitim seferberliği ilkin basit yerel okulların açılmasıyla başlamış, ilerleyen zamanlarda açılan okulların kaliteleri ve öğretim dereceleri artırılmış; nihayet üniversitelerin açılmasıyla bu zincir tamamlanmıştır. Okulların ardından bölgede yeni matbaalar kurulmuştur. Kurulan matbaalarda halkların kendi lehçeleriyle hazırladıkları alfabeleri, dilbilgisi kitapları, diğer çeviri ve telif eserleri basılmıştır.

Çalışmamızın merkezindeki *Alıp-Bee* adlı eser, Ocak 1924 tarihindeki Türkistan Sovyet Sosyalist Cumhuriyeti'nin 12. Kurultayında aldığı "... Kırgızlar, Uygurlar gibi az nüfuslu halkların lehçelerinde yayın yapma..." kararının ürünüdür. Kurultayın bu kararı her ne kadar Kırgızlar, Uygurlar gibi halkların lehine yapılan işler gibi görünse de, aslında gerçek hedef Türkistan Türklerinin hiç de yabancı olmadıkları bir politikanın devamı yönünde atılmış bir adımdır. Bu ve buna benzer kararlar, Çarlık döneminden itibaren süregelen "Türkistan Türklerini dil, kültür, ülke olarak ayırma ve onları daha rahat idare etme" politikasının Sovyetler Birliği'nde devam ettirilmesinden başka bir şey değildir.

Biz, Türkiye'deki Türkologların, art niyetli temeller üzerine inşa edildiğini düşündüğümüz Sovyet Türkoloji çalışmalarına mesafeli yaklaşımlarını ve ortaya konulan ürünleri tamamen objektif görmemeleri gerektiğini düşünüyoruz. Sovyet Türkoloji çalışmalarının masum olmadığına inandığımız için, henüz Rusçanın esiri olmadan önceki

dönemlere ait metinler üzerinde çalışmalarımızı yoğunlaştırdık. Bu nedenle Kırgız Türkçesi yazı dilinin ilk örneklerinden olan *Alip-Bee* kitabı ile ilgili bir çalışma yaptık.

Kırgız yazı dilinin ilk örneklerinden olan *Alip-Bee* kitabında, yeni yazı dili olmaya başlayan Kırgız Türkçesi ile çağdaş Kırgız Türkçesi arasında farklılıklar bulacağımızı, bu farklılıkların bize o yıllarla ilgili pek çok malzeme verebileceğini düşündük. Metni incelediğimizde dilbilgisi açısından işlenebilecek önemli farklılıklar göremedik. Fakat eserde kullanılan sözcüklerle çağdaş Kırgız Türkçesinde kullanılan sözcükler arasında hatırı sayılır derecede farklılıklar tespit ettik. Bu tespitlerimizi sonuç bölümünde dile getirdik. Arabayev'in *Alip-Bee* adlı eserini tanıtmak, Türkiye'de İşenaalı Arabayev'i Türkoloji camiasına tekrar hatırlatmak, bu çalışmanın diğer hedefleridir.

II. İŞENAALI ARABAYEV

İşenaalı Arabayev, Kırgızistan'ın Koçkor bölgesinde bulunan Kün Batış köyünde 1882 yılında dünyaya gelmiştir. Çeşitli yerel okullarda temel eğitimini aldıktan sonra 1900-1910 yılları arasında köy okullarında öğretmen olarak görev yapmıştır. 1910-1913 yılları arasında Orenburg'taki Hüseyniya Medresesi'nde ve Ufa'daki Galiya Medresesi'nde eğitimine devam etmiştir. (TDOE 2002: 409). Bu dönemde Rus okullarının eğitim öğretim teknikleriyle tanışmış ve kendini daha iyi geliştirmenin yollarını bulmuştur.

15 Şubat 1911 yılında Ufa şehrinde basılan *Alifbe Yaki Tuta Okuu* adlı ilk Kırgız-Kazak alfabe kitabını Hafis Sarsakeyev'le kaleme aldı. Alfabe dışında Kırgız ve Kazak çocukları için okuma parçaları ve güzel yazı örnekleri hazırladı. Kazan'da iken Moldo Kılıç'ın *Zilzala* adlı eserini yayına hazırlayıp bastırdı. Manasçı Tınıbek'ten "Semetey", Boogaçı'dan "Segetbay" destanlarını derledi. Semetey'i Bişkek, Taşkent ve Moskova'da yayımladı. Ünlü Manasçı Sagımbay Orazbak Uulu'ndan Manas destanının tamamını derleme faaliyetlerine katıldı, hatta öncülük etti.

1923 yılında Türkistan Özerk Cumhuriyeti Eğitim Bakanlığı bünyesinde bir alt komisyon kuruldu. Eğitimci İşenaalı Arabayev komisyona başkan seçildi. 1924 yılında Arap harflerinden oluşan ilk Kırgız millî alfabesini, komisyonda başkanlık yaptığı yıllarda hazırladı. Bu alfabede Kırgız dilinin ünlü ve ünsüz seslerine uygun yeni harfler türetildi. Bu hâliyle alfabeyle Kırgız ses sistemine daha uygun bir hüviyet kazandırılmış oldu.

Arabayev'in alfabe kitabı *Alip-Bee*, Çin'de yaşayan Kırgızlara kadar ulaştı ve eğitim öğretimde onun alfabesi kullanıldı. Çin'deki Kırgızlar 1949'da 27 harften oluşan Kırgız alfabesine üç harf daha eklemiş oldular (İdirisov 2007:108).

Arabayev, aynı yıllarda ilk Kırgız gazetesi olan *Erkin Too*'nun çıkarılması ve yayımlanması faaliyetlerinde önemli görevler almıştır. Arabayev'in yukarıda zikrettikle-

rimizin haricinde *Alfabeyi Düzgün Okuma (Bişkek 1912)*, *Yazım Örnekleri (Bişkek 1912)*, *Okuma Yazma Bilmeyen Büyükler İçin Alfabe (Bişkek 1925)* gibi eserleri de vardır (TDOE 2002: 409).

İlk Kırgız alfabesini (1911) hazırlayan ve 1922 yılında Manas Destanı'nın kaydını yaşlanmakta olan Sagımbay Orozbek Uulu'ndan derlenmesinin resmî yolunu açan İşenaalı Arabayev, 1933 yılında burjuva milliyetçisi olmak suçuyla tutuklanmıştır. KGB'nin işkencelerine dayanamayan yaşlı eğitimci 1938'de öldürücü dozda tütün yemiş ve böylelikle kaçınılmaz olan kurşuna dizilme cezasından kurtulmuştur.

Arabayev ve çağdaşlarının sadece milletlerini sevdikleri ve Türkolojiye hizmet ettikleri için hunharca katledildikleri “Kızıl Kıyım” yıllarında, bütün Türkistan'ın sadece aydınlarını değil, aynı zamanda aydınlık geleceklerini de yitirdiklerini, Ahmet Buran *Kurşunlanan Türkoloji* adını verdiği çalışmasında şöyle izah ediyor: “... *Bu çalışma vesilesiyle öğrencilik yıllarımdan beri adlarını ya da bir kısım eserlerini bildiğim Samoyloviç, Polivanov, Hocayev, Çobanzade, Cumabayev, Baytursunov, Tinistanov, Atnagulov, Gubeydullin, Şabdanov, Jubanov, Şonanov, Aliyev, Asan, Kurmanov, Simumyagi, İpçi, Zebirov, Şeref, Hasanov, Arabayev, Azizoğlu... gibi birçok dilbilimci-Türkologun cezalandırıldığını ve genellikle de kurşuna dizilerek öldürüldüklerini öğrenince gerçekten çok üzuldüm. Elbette öldürülenler burada sayılanlarla sınırlı değildi ve daha birçok şair, yazar ve devlet adamı öldürülmüştü. Öldürülen bu şair, yazar, fikir ve devlet adamları Türk topluluklarının fikir ve sanat önderleriydi. Onlar Türk toplumuna yol gösterecek, Türk dilini işleyecek ve Türk aydınlanmasını gerçekleştireceklerdi. Onları yok etmek, Türk milletini, yolunu aydınlatacak ışıktan yoksun bırakmak demektir. Onlar sadece bir can değil, bir millet demektir...*” (Buran 2007: 5)¹.

1952 yılında vefatının üzerinden uzun yıllar geçmesine rağmen, düzenlenen bir konferansta dilci İgor Batmanov, İşenaalı Arabayev'i kastederek: “...*Manas destanının en gerici varyantı ise arkasında cedid mekteplerinin, Pantürkistlerin ve Türk ajanlarının durduğu 'Sagımbay Orozbekov' varyantıdır (Bu varyantı Arabayev derlemiştir)... Buna ilaveten Arabayev'in çağdaşları Tinistanov, Soltonogov ve daha sonraki dönemlerde başka kişileri etkilemeye çalıştığını hatırlatmak gerekir.*” diyerek onun aziz hatrasına iftira atmaya devam etmiştir (Bayciyev 2004: 63).

¹ Bu eserin “*Batı Türkistan*” (121-147) alt başlığında ve eserin 2. bölümündeki “*Cezalandırılan Şair, Yazar ve Türkologlar*” bölümünün “*Sovyetler Birliği'nde*” (249-371) alt başlığında, bütün Türkistanlı aydınlarla beraber Kırgız edebiyatının kurbanları ile ilgili belgelere dayandırılmış trajik gerçekleri bulabilirsiniz.

Büyük eğitimci, dilbilimci, edip İşenaalı Arabayev, her ne kadar uzun yıllar Kırgız tarih ve edebiyat tarihi kitaplarında yok sayılmışsa da², bugün Kırgızistan'da bir Üniversite adında (*Arabayev Kırgız Devlet Pedagoji Üniversitesi*) ve köklerine sadık, milliyetperver Kırgızların milli benliklerinde yaşatılmaktadır.

III. ALİP-BEE

Üzerinde çalışma yaptığımız *Alip-Bee* kitabını 1994 yılının Nisan ayında Kırgız Uluttuk Kitepkanası (Eski adı Lenin Kitepkanası)'ndan temin etmiştik. Eser, kütüphanenin girişindeki cam fanus içerisinde sergilenen, zorlukla fotokopisini çektiğimiz “Arap harfli” dört eserden biridir.

Eserin hemen yanındaki tanıtım yazısında “Arabayev, E., 1926” notu vardı. Sonradan bu eserin 1924 yılında İşenaalı Arabayev'in hazırladığı Arap harfli alfabe kitabı olduğunu teyit ettik. Elimizdeki nüsha, Kırgızistan'da 1926 yılında basılanlardan biridir.

Alip-Bee kitabı 84 sayfadır. İlk 14 sayfasında heceleme ile ilgili örnek sözcükler verilmiş, sözcüklerin hecelere nasıl ayrılacağı gösterilmiştir. Eserin 16'ncı sayfasında Kırgız Türkçesindeki sesler ve bu sesleri karşılayan harfler tanıtılmıştır. 17'nci sayfadan 84'üncü sayfaya kadar Kırgız halkının oyunları, âdetleri, alışkanlıkları, günlük hayatları, sosyalist hayata dair bilgilerin tanıtıldığı parçalar mevcuttur.

Kitabın son sayfasında, “Türkmenistan Devlet Kütüphanesi”nin damgası vardır. Buradan anlaşıldığı kadarıyla eser, Türkmenistan Devlet Kütüphanesi'nden Kırgız Uluttuk Kitepkanası'na armağan edilmiştir.

IV. ALİP-BEE'DEKİ TÜRKÇE SÖZCÜKLER

Alip-Bee'de kullanılan Türkçe sözcükleri, alıntı sözcüklerde olduğu gibi tablo hâlinde göstermedik. Bunu yapmak makaleyi gereksizce uzatacaktı. Bunun yerine sadece farklılıklar içeren sözcükleri maddeler hâlinde gösterdik.

1. *Alip-Bee*'de tespit ettiğimiz Türkçe ad soylu sözcüklerin sayısı 604'tür. Ad soylu sözcüklerin oluşturduğu birleşik isimlerin sayısı ise 62'dir: *ağalasağal* “ihtiyar”, *balçeçek* “balarısı kovanı”, *baş oono* “temmuz”, *ayağ oono* “ağustos”, *bayçeçkekey* “karçiçeği” vb.
2. Tespit edilen ad soylu sözcüklerin 53'ü sıfat görevinde kullanılmıştır:

² Kırgız Sovet Adabiyatının Tarihi-1'de sadece “Adabiy Letopis’ (Edebiyat Tarihi)” (792-819) başlıklı kronolojik sıralamada Arabayev'in adına rastlamak mümkündür.

açık-ayrım “açıklayıcı, açık seçik”, *appağ* “apak, bembeyaz”, *bağuusuz* “bakıcısı olmayan; bakımsız”, *cağşı* “iyi, güzel”, *cuguştuu* “bulaşıcı; yapışkan”, *dandu-danduu* “iri, dolgun”, *içke* “ince”, *Qıraan* “çevik; sık sık”, *oqtum-oqtum* “kuvvetli, kuvvetlice”, *sop-soo* “şapasağlam” vb.

3. *Alıp-Bee*’de 10 tane zamir kullanılmıştır:

ağa “o” zamirin yönelme hâli eki almış şekli”, *alar* “önlər”, *biröö* “birisi”, *baarı (barı)* “hepsi, tamamı”, *kimiñer* “kimileri”, *öz* “öz, kendi”, *oşo* “öna, onu”, *tigi* “bradaki, öteki, diğeri, deminki”, *tetigi* “işte ötedeki, taa oradaki”, *üçöö* “üçü”.

4. Zarf ve edat görevinde kullanılan 42 tane sözcük tespit edilmiştir:

antip “bu şekilde, böylece”, *birdi-birge* “aniden; beraberce”, *ekinçi caktan* “öte yandan”, *kiyin* “sonra”, *kündüzküdöy* “gündüz gibi”, *tuurası* “hakkında, doğrultusunda, ilgili” *üçün* “için”, *arcağınan* “öte yandan”, *cabıla* “toptan, hep beraber”, *biroğ* “çünkü; ama, lâkin”, *bolboso* “olmasa, değilse, yoksa, aksi takdirde”, *deyire, deyre* “değın, kadar”, *mına* “işte” vb.

5. Fiillerin ve birleşik fiillerin adedi 284’tür. İsim+ yardımcı fiillerden müteşekkil birleşik fiillerin sayısı ise 21’dir:

arığ çap-: “su yolu açmak, ark açmak”, *baykas kııl-*: “dikkate almak, itibar etmek, önem vermek”, *çalma sal-*: “kement atmak”, *cardam ber-*: “yardım etmek”, *car kıılış-*: “bağrıışmak”, *cağşı sal-*: “güzel yapmak, iyi yapmak”, *kulağın sal-*: “kulağın eğmek, yorulmak”, *kulun sal-*: “kısrağı sağarken, onun sütünü bırakması için tayı annesinin yanına getirip az az memesinden emmesine izin vermek”, *mal kaytar-*: “hayvan gütmek”, *oynomoğ bol-*: “oyun oynamak istemek.” vb.

6. *Alıp-Bee*’de ad soylu ve fiil soylu sözcüklerin toplam sayısı 888’dir.

7. *Alıp-Bee*’de tespit ettiğimiz Türkçe sözcüklerin bazıları çağdaş Kırgız Türkçesinde farklı ses yapıları veya değışmelerle kullanılmaktadır. Bu tür kullanımları, *Alıp-Bee*’deki sayfa numaralarını parantez içinde vererek maddeler hâlinde göstermeye çalıştık.

Bazı Türkçe sözcüklerin metinde farklı yazılımları mevcuttur. Bunları da gösterdik ve yorumlamaya çalıştık.

Bunun yanında kimi sözcüklerin anlamları veya o dönemde kullanılıyor olmaları dil sosyolojisi açısından önemlidir. Belirttiğimiz özellikleri ihtiva eden sözcükleri de notlarımıza ekledik.

Alip-Bee' de var olan, çağdaş Kırgız yazı diline ait sözlüklerde bulamadığımız, ağızlara ait sözcükleri de notlarımızda gösterdik.

7.1. Arabayev'in hazırladığı, 1926 yılında basılan alfabe kitabının adı, Arapça “Elif-bâ” sözünün Kırgız Türkçesinin ses yapısına uygun hâle getirilmiş şeklidir: *Alip-Bee*. Artık çağdaş Kırgız Türkçesinde “alfabe” anlamına gelen Rusça “алфавит” sözü kullanılmaktadır. Bu değişim, sadece bir kitap adıyla izah edilemez. Kırgızların Arap alfabesini bırakıp Kiril alfabesini kullanmaları, aynı zamanda İslâm geleneğini terk edip Ekim Devrimini yapan Batılı Rus geleneğine geçmesinin ve Rusçanın Kırgız Türkçesi üzerinde oluşturduğu etkinin güzel bir örneğidir (1).

7.2. *Alip-Bee'*deki bazı sözcüklerin imlasında, sözcüğün bünyesindeki ünlü, çağdaş Kırgız yazı dilindeki şekle uymamakta; bazen kısa bazen uzun ünlü olarak gösterilmektedir. Biz bu farklılıkları matbaa hatası olarak kabul edeceğiz. Çünkü Arap harfli ilk alfabe kitabı olan *Alip-Bee'*de buna benzer çok fazla imlâ hatası mevcuttur. Bu özellikteki sözcükleri aşağıda verdik:

*Alip-Bee'*de تانیت (tanıp, 9) ve تانیت (taanıp, 16) olarak iki şekilde yazılmış; çağdaş Kırgız yazı dilinde “тааны- (taanı-)”.

*Alip-Bee'*de یراق (ıraak), یراق (ıraç) (18, 20); çağdaş Kırgız Türkçesinde “ыраак (iraak)”.

*Alip-Bee'*de بارى (baarı) بارى (barı)(19, 20); çağdaş Kırgız Türkçesinde “баары (baarı).

*Alip-Bee'*de ارا (aara) ارا (ara)(39); çağdaş Kırgız Türkçesinde “aapa (aara)”.

*Alip-Bee'*de عسوروت (süröt), عسوروت (sürööt), عسوروت (süürööt) (43,83); çağdaş Kırgız Türkçesinde “сүрөт (süröt):

*Alip-Bee'*de سۇلۇ (suulu), سۇلۇ (suuluu) (44); çağdaş Kırgız Türkçesinde “сулуу (suluu). *Alip-Bee'*de تىۋدون (tiyüdön) (48); çağdaş Kırgız Türkçesinde “тийүүдөн (tiyüüdön)”.

*Alip-Bee'*de بۇلغارى (bulğarı) (67); çağdaş Kırgız Türkçesinde ve Yudahin Sözlüğü'nde “булгаары (bulğaarı).

*Alip-Bee'*de برۋگو (berügö) (51); çağdaş Kırgız Türkçesinde “берүүгө (berüügö).

*Alip-Bee'*de كەچە (keçe) (72); çağdaş Kırgız Türkçesinde “кечее (keçe)”.

Alip-Bee' de وپاس (opas) (72); çağdaş Kırgız Türkçesinde “оопас (oопас)”.

Alip-Bee' de هرچیب (erçip) (74, 83), çağdaş Kırgız Türkçesinde “ерчип (eerçip)”.

Alip-Bee' de ماعا (maağa) (74); çağdaş Kırgız Türkçesinde “мага (mağa)”.

Alip-Bee' de бирөлөр (birölör) (74); çağdaş Kırgız Türkçesinde “бирөөлөр (biröölör)”.

Alip-Bee' de بۇرۇسۇن (buurusun), بۇرۇسۇن (burusun). Bu sözcüğün yazılımlında yanlışlık olmadığı kanaatindeyiz. *Alip-Bee'* de orta hece ünlüsü muhafaza edilmiştir (70, 76); çağdaş Kırgız Türkçesinde “буурсун (buursun)”.

Alip-Bee' de ۇرعاچى (urğaçı) (82); çağdaş Kırgız Türkçesinde “ургаачы (urгааçı)”.

Alip-Bee' de قورو (qoro) (82); çağdaş Kırgız Türkçesinde “короо (qoroо)”

Alip-Bee' de سامور (samor) (82); çağdaş Kırgız Türkçesinde “самоор (samoor)”.

Alip-Bee' de الیپبیه (Alip-Bee), الیپبیه (Alip-Bee) (1, 83). Kitabın adında bile iki türlü yazılım tespit edilmiştir. Çağdaş Kırgız Türkçesinde “алфавит (alfavit). Artık sözcüğün Rusçası kullanılmaktadır.

7.3. *Alip-Bee'* de “ses” anlamında *tabış* sözcüğü kullanılmaktadır (16). Yudahin'in *Kirgizsko-Russkiy Slovar'* adlı sözlüğünde bu sözcüğün *tabış* ve *tbiş* şekilleri kaydedilmiştir. *Kırgız Tilinin Tüşündürmө Sөzdügü*nde sözcüğün *tbiş* şekli vardır. Çağdaş Kırgız yazı dilinde de bu şekil kullanılmaktadır.

7.4. *Alip-Bee'* de *baş oono* “Temmuz”, *ayak oono* “Ağustos” sözcüklerinde dudak uyumu tamdır. Bu ay adları çağdaş Kırgız yazı dilinde *baş oona*, *ayak oona* şeklindedir. Sözcüklerin *oona* bölümlerindeki son ses /-o/ dudak uyumundan çıkmıştır (25).

7.5. *Alip-Bee'* de *kırbaçı* adı verilen Arap alfabesindeki hemze (ء), ince sıradan ünlü bulunan sözcüklerden önce konulup, onları kalın sıradan okunması gerekenlerden ayırmaktadır. Kırgızların Kiril alfabesine geçmesiyle *kırbaçı* sözcüğü tarihteki yerini almış, bir daha bu terim kullanılmamıştır (26).

7.6. *Alip-Bee'* de *çabiyekey* “kırlangıç” olarak yazılan sözcük, çağdaş Kırgız yazı dilinde son hecedeki ince ünlünün etkisiyle, iki ve üçüncü hecesi kalın sıradan ince sıraya geçmiştir: *çabiyekey* (35).

7.7. *Alip-Bee*'de kullanılan bazı sözcükler çağdaş Kırgız yazı dili sözlüklerinde yoktur. Bunlardan bazılarını ağız sözlüklerinde bulduk:

Cıncır “zincir” (37); *çokolok* “tepe, hüyük” (37); *şalgam* “şalgam” (51); *papalak* “bir oyun adı” (54); *kıbıkta* “çiselemek -yağmur için-” (55); *ceçeyke* “birlik, topluluk, cemiyet” (62); *töşü* “demir dövmek için kızgın demirin altına konulan demir blok.” (72); *nama, iyden* “zemin, yer” (74); *içkensi* “içmek, bir şey içmek istemek” (79); *üksüz* “sirke” (79); *kezek* “taşlaşmış toprak, çamur” (81).

7.8. *Alip-Bee*'deki bazı sözcüklerin farklı yazılımı, yazım yanlışlarından doğmuştur:

Alip-Bee'nin 43'üncü sayfasında Kırgız Türkçesinde “ağaç” anlamına gelen *cığaç* sözcüğü *çığaç* şeklinde /ç/li olarak yazılmıştır. Aynı sözcük 53'üncü ve 67'nci sayfalarda *cığaç* şekliyle geçmektedir. Çağdaş Kırgız yazı dilinde de /c/li yazılan sözcüğün /ç/li şekli matbaa hatasından kaynaklanmıştır, düşünce-sindeyiz.

Arapçadan alınan “öğretmen” anlamındaki *مؤعاليم* (muğallım) sözcüğü 70'inci sayfada çift /ll/ ile yazılmış, 71'inci sayfada tek /l/ ile yazılmış: *مؤعاليم* (muğalım). Bu da matbaadan kaynaklanan bir farklılıktır.

Kırgız Türkçesinde “sıcak” anlamına gelen *يسسيق* (ıssık) sözcüğü 61'inci sayfada çift /ss/ ile yazılırken, sayfa 61'inci, 76'nci sayfada *يسيق* (ısıık) olarak tek /s/ ile yazılmıştır. Çağdaş Kırgız yazı dilinde *ıssık* şekli kullanılan sözcüğün doğru yazılımı da bu olmalıdır.

Alip-Bee'nin 39'uncu sayfasında *چۇقۇلۇق* (çuçuluk) şeklinde yazılan sözcüğün sözlüklerdeki şekli *چۇقۇلدۇق* (çuçulduq)'tur. Dizgide /d/ sesini karşılayan harf unutulmuş olsa gerektir.

Alip-Bee'nin 77'nci sayfasında *silerge* sözcüğünün imlâsında yanlışlık yapılmış ve sözcük *سيلرگو* (silergö) şeklinde yazılmıştır.

7.9. *Alip-Bee*'deki iki sözcüğün çağdaş Kırgız yazı dilindeki sözlüklerden farklı olduğunu tespit ettik. Metinde sadece bir yerde kullanıldıkları için, bu farklılığın imlâdan mı yoksa gerçekten sözcüklerde seslik değişmeler mi oluştuğu konusunda kesin bir yargıya varmak güçtür.

Alip-Bee'de *كوولدوتوب* (kööldötüp) (72); çağdaş Kırgız Türkçesinde “күүлдөтүп (küöldötüp)”.

Alip-Bee'de بۆركөнүп (bürkenip)(69); çağdaş Kırgız Türkçesinde “бүркөнүп (bürkönüp)”.

7.10. *Alip-Bee*'de birden fazla imlâ ile yazılmış, çağdaş Kırgız yazı dili sözlüklerinde de farklı kullanımları kaydedilmiş sözcükler şunlardır:

Alip-Bee'de دeyره (deyire), دeyره (deyre) (76); çağdaş Kırgız Türkçesinde “дейре (deyre)”.

Alip-Bee'de қала (qala), қалаа (qalaa) (74); çağdaş Kırgız Türkçesinde “кала (qala), калаа (qalaa)”.

7.11. Arabayev, *Alip-Bee*'nin 67'nci sayfasında: “...*Kebez bizdin Türkisten'de çıgat...*” cümlesini kullanıyor. Bu ibare, dönemin entelektüelinin toplumuna ve bulunduğu coğrafyaya bakışı açısından çok önemlidir. Kitabın ilk hazırlandığı yıllarda (1924-25) Türkistan ASSR'sine bağlı bir eyalet olan Kırgızistan'da doğmuş bir Kırgız olan İşenaalı Arabayev, Batılı oryantalistlerin sonradan “Central Asia (Orta Asya)” olarak değiştirdikleri Türkistan adını kullanmaya devam etmektedir. Kırgız bir aydının bütün Türkistan'ı ve elbette bu bölgede yaşayan Türk halklarını “*bizdin Türkisten (bizim Türkistan)*” diye sahiplenmesi, bugünkü Türkistanlı pek çok aydını düşündüğümüzde dikkate değer bir ibare olmaktadır.

7.12. Rusçada kişilerin soyadlarında kullanılan “-ov, -ova” takısının *Alip-Bee*'nin yazıldığı yıllarda, henüz Rus olmayan milletlerin soyadlarında zorla kullanılmadığını görüyoruz: *Z. Musa Uulu, I. Sıdıq Uulu* (68).

7.13. *Bir-ki üç* (70). Konuşma dilinde “bir, iki, üç” sayma sayılarını hızlı bir şekilde söylediğimizde, arada kalan “iki” sayısının ilk ünlüsü düşürülür. Kitapta bu ses olayının yazıya geçirildiğini görüyoruz. Çağdaş Kırgız yazı dilinde bu özellik yazıda gösterilmez.

V. ALİP-BEE 'DE GEÇEN FARŞÇADAN ALINMA SÖZCÜKLER

1. *Alip-Bee* kitabında kullanılan sözcüklerin 77'si Farsça sözcüklerle veya onların yardımıyla oluşturulmuştur. Bu sözcüklerden 62'si köken itibarıyla Farsçadır. Farsça sözcükler Kırgız Türkçesine geçerken bazı ses değişikliklerine uğramışlar, fakat genellikle anlamlarını korumuşlardır.
2. *Balçeçek, den sooluq* örneklerinde Türkçe ve Farsça isimlerden birleşik isim türetilmiştir. *Candan toy-, dem al-, dem ur-, rancıt- (<renc+it-), şaq şaq bol-* gibi birleşik fiillerin, isim tarafı Farsça, yardımcı fiil tarafı Türkçedir. *Cumuşker* sözcüğünde Türkçe köke Farsça +ker eki getirilerek türetilen yeni bir isim var-

dır. *Danduu, tuğumduq, egerde* gibi sözlerde ise Farsça köke Türkçe ek getirilerek yeni bir sözcük türetilmiştir. *Ması-kepiç* örneğinde Arapça-Farsça sözcükler, yeni bir birleşik isim oluşturmuştur. *Çaynek* sözcüğünde Çince *çay* sözcüğüne Farsça + ناک eki getirilerek yeni bir sözcük yapılmıştır.

3. Farsça sözcükler Kırgız Türkçesinde kullanılırken genellikle asıl anlamlarını korumuşlardır. Fakat *balçeçek* sözcüğünde, چچگ sözünün anlamı kısmen kaybolmuştur.
4. گنج (genc) sözcüğü Farsçadaki anlamına ilave anlamlar katmıştır. Farsçada “hazine, define” anlamına gelen sözcük, Kırgız Türkçesinde “mal, mülk, zenginlik, bolluk” anlamlarına da gelmektedir.
5. Kırgız Türkçesine *bür* olarak giren Farsça پور (pūr) sözünün anlamı değişmiştir. Asıl anlamı “oğul” olan sözcük, Kırgız Türkçesinde “taze yaprak, tomurcuk” anlamlarını ifade etmeye başlamıştır. Farsça چادر (çāder) sözcüğünün anlamı da değişmiştir. Sözcüğün asıl anlamı “çadır” iken, Kırgız Türkçesinde “çatı” anlamında kullanılmaktadır. چوب (çüb) sözcüğünün anlamı da değişmiştir. Farsçada “*ağaç, değnek, sopa, odun; çöp*” anlamlarına gelen sözcük, Kırgız Türkçesinde “*bitki, nebat, doğadaki yeşilliklerin bütünü*” anlamlarında kullanılmaktadır. Yine سبز (sebz) sözcüğü Farsçada “yeşil, yeşil renkte olan” anlamındayken, Kırgız Türkçesine “havuç” anlamıyla geçmiştir.
6. *Burç* sözcüğü Kırgız Türkçesine geçerken anlam daralmasına uğramıştır. Sözcük Farsçada “hisar, kale çıkıntısı, kule; yuvarlak bina” anlamlarına gelirken, Kırgız Türkçesinde sadece “köşe” anlamında kullanılmıştır. دستارخوان (destārḥān) sözcüğünde de anlam daralması olmuştur. Sözcük Farsçada “sofra örtüsü ve bir sofraya üzerinde gönderilmiş yemek” anlamlarına gelirken, Kırgız Türkçesinde “sofra bezi” anlamında kullanılmaktadır.
7. Farsçadan alınan چچ sözcüğünde anlam genişlemesi görülmektedir. Farsçada “hububat elenen kalbur, yaba” anlamında kullanılan sözcük, Kırgız Türkçesinde “ayıklanmış hububat; beş parmaklı anadut; harmanda verilen ziyafet” anlamlarını karşılamaktadır. Farsça ناچار (nā-çār) sözcüğünde de anlam genişlemesi görülmektedir. Sözcük Farsçada “çaresiz, zorda kalmış, zavallı” anlamında iken, Kırgız Türkçesinde bu anlamlara ek olarak “kötü, zayıf” anlamını da karşılamaktadır.
8. Farsça راست (rāst) sözcüğünün *Alıp-Bee*’de راس (ras) (63) şeklinde yazılmış olması ilginçtir. Çağdaş Kırgız Türkçesinde sözcük “ıras” şeklindedir. Burada Türkçenin “r” sesiyle sözcük başlamaz, prensibine uygun olarak söz başı “ı-“

sesi türetilmiştir. Sözcüğün “ras” şekliyle kullanılması, Kırgız Türkçesinin güney ağızlarının -Özbek Türkçesiyle içli dışlı olduğu coğrafyalarda- özelliklerinden biridir.

9. *Alıp-Bee'deki Farsçadan Alınma Sözcüklerin Listesi:*

abdan < آبادان “ābādān”	“çok, fazla, ziyadesiyle.”
ar < هر “her”	“her.”
ara < اره “erre”	“testere, bıçkı.”
arzan < ارزان “erzān”	“ucuz; kolay.”
baa < بها “bahā”	“değer, fiyat, paha.”
badırañ < بادرننگ “bād-reng”	“salatalık.”
bağ < باغ “bāg”	“bağ.”
bağ < بخت “baht”	“baht, hayat, ömür.”
bağça < باغچه “bāg-çe”	“bahçe.”
bağta < پخته “puhte”	“pamuk.”
bal çeçek < bal+چگ “çeçek”	“bal arısı kovanı.”
bazar < بازار “bāzār”	“pazar.”
beçara < بیچاره “bī-çāre”	“zavallı, biçare, yardıma muhtaç.”
beyşembi < پنجشنبه “penc-şenbih”	“perşembe.”
bul < پول “pül”	“mal, mülk; para; meta.”
burç < برج “burc”	“köşe.”
bür < پور “pūr”	“taze yaprak, tomurcuk.”
caki < ياكه “yāki”	“veya, öyleyse.”
can < جان “cān”	“can; canlı.”
	candan toy- : “canından vazgeçmek.”
ce < يا “yā”	“yâ, yahut, veya.”
cekşembi < يكشنبه “yek-şenbih”	“pazar.”
cıncır < زنجير “zincir”	“zincir.”
cumuşker < cumuş+كر “ker”	“işçi.”
çaarşembi < چهارشنبه “cehār-şenbih”	“çarşamba.”
çatır < چادر “çāder”	“çatı.”

çaynek <çay + ناک “nāk”	“çaydanlık.”
çeç < چچ “çeç”	“ayıklanmış hububat; beş parmaklı anadut; harmanda verilen ziyafet.”
çını < چینی “çīnī”	“porselen fincan, çini.”
çırağ < چراغ “çerāg”	“lamba; ışık; mum, kandil.”
çömüç < چمچه “çumçume”	“kepçe, çömçe.”
çöp < چوب “çüb”	“bitki, doğadaki yeşil her şey.”
darbız < خربز “ħarbız”	“karpuz.”
darı < دارو “dārū”	“ilaç, em.”
dandu-danduu < دان+لی “dān”	“tane tane, iri, dolgun.”
dem < دم “dem”	“ <i>dem al-</i> : “dinlenmek, teneffüse çıkmak.”
	“ <i>dem ur-</i> “çöreklenmek; ortama konmak, havaya hâkim olmak.”
den sooluk < تن “ten”	“sağlık, vücut sağlığı.”
dubal < دیوار “dīvār”	“duvar, çit.”
durus < درست “dürüst”	“doğru.”
dükən < دکان “dükkān”	“dükkân, market.”
düyşömbü < دوشنبه “dū-şenbih”	“pazartesi.”
eç < هچ “hīç”	“hiç.”
egerde < اگر+de “eger”	“eğer.”
işembi < شنبه “şenbih”	“cumartesi.”
ğamın < غمین “ğamīn”	“hazırlık; gam, endişe.”
	“ <i>Ğamın kı-</i> : “hazırlık yapmak.”
kedey < گدایی “gedāyī, gedā”	“fakir, züğürt.”
kenç < گنج “genc”	“zengin, bol; zenginlik, bolluk; mülk hazine.”
ķırman < خرمن “ħarmen”	“harman, harman yeri.”
kör < گور “gūr”	“mezar, kabir.”
Ķuday < خدای “Ķudāy”	“Allah, Tanrı.”
ķuy < خوی “ħūy”	“huy, karakter, tabiat.”
kül < کل “göl”	“çiçek.”
kürüç < گورنج “gūrenc”	“pirinç.”
ması-kepiç < کش+مست “mest-kefş”	“mest ve onun dışını saran naylon ayakkabı.”
mıķ < میخ “mīḥ”	“çivi, mih.”
naçar < ناچار “nā-çār”	“kötü, harap; zayıf, bitik.”
num < نم “nem”	“nem.”
önör < هنر “hūner”	“hüner, beceri; sanat, zanaat.”

par < پر “per”	“yelek, kuş tüyü.”
para < پاره “pāre”	“parça, bölüm.”
	teğirmendin parası: “değirmenin parçaları, çarkın kolu, kanadı.”
	oro-pare<oro+پار “gruplar hâlinde; parça bölük.”
piyaz < پیاز “piyāz”	“soğan.”
pul < پول “pūl”	“para.”
ras < راست “rāst”	“doğru, hakiki.”
rancituu < رنج+it- “renc”	“rencide etmek.”
sabiz < سبزی “sebz”	“havuç”
sebet < سبد “seped”	“sele, sepet.”
sirke < سرکه “sirke”	“sirke.”
sorpo < شربا “şorbā”	“çorba.”
şaķ < چاگ “çāk”	“ayrılmış, parça, yan; yarık, yırtık.”
	şaķ şaķ bol-: “yarılmak, yarıklara ayrılmak.”
şakirt < شاکرد “şākird”	“talebe, çırak.”
şalgam < شلغم “şelgām”	“şalgam.”
şeyşembi < سه شنبه “se-şenbih”	“salı.”
taar < تگار “tağār”	“kaba yünlü kumaş.”
tastorxon < دستارخون “destār-ḥān”	“sofra bezi.”
tuķum < تخم “tuḥm”	“soy, sop; tohum.”
tuķumduķ < تخم+luķ “tuḥm”	“tohumluk, tohum olması için ayrılan hububat.”

VI. ALİP-BEE ‘DE GEÇEN ARAPÇADAN ALINMA SÖZCÜKLER

1. *Alip-Bee*’de Arapça kökenli kelimelerin sayısı 64’tür. Bu sözcüklerden 52 tanesi, herhangi bir yapım eki almadan fakat Kırgız Türkçesi ses özelliklerine uygun bazı değişimlere uğrayarak metinde yer almıştır.
2. *Aman+dıķ, ķamdan-dıķ kızmat+çı, mal+çı* sözcüklerinde, Arapça sözcüklere Türkçe isimden isim yapım ekleri getirilerek yeni isimler türetilmiştir. *Ķasıyet+tü, , layıķ+tuu* örneklerinde Arapça isimlerin Türkçe eklerle sıfatlaştırıldıkları tespit edilmiştir. *Azır+da-, azır+da-n-, dayar+da-, ķam+da-* sözcüklerinde ise Arapça isimlerden Türkçe ekler yardımıyla yeni fiiller türetilmiştir.

3. *Amandık sura-, ayran kıl-, coop ber-, kağazğa tüşür-, nömöt küt-, ubada kıl-* örneklerinde, Arapça isimlerin Türkçe yardımcı fiiller yardımıyla birleşik fiil yapımında kullanıldıkları görülmektedir.
4. *Bay-manap* örneğinde Türkçe ve Arapça; *ması-kepiç* örneğinde ise Arapça ile Farsça isimlerden, yeni birleşik isimler meydana getirilmiştir.
5. “Perşembe gününden sonra gelen günün adı; toplanma” anlamlarına gelen Arapça جمعہ (cum‘a) sözcüğü Kırgız Türkçesinde “hafta” anlamını da karşılamaktadır. Öte yandan “toplanma” anlamı Kırgız Türkçesinde kullanılmamaktadır. Böylelikle sözcük hem yeni bir anlamı karşılamış, hem de var olan anlamlarından biri artık kullanımdan düşmüştür. Bir yandan anlamı genişlerken, öte yandan anlam daralması yaşamıştır.
6. Arapçada قلعہ (qal‘a) sözcüğü “kale, hisar” anlamındayken, Kırgız Türkçesine “şehir, kent” anlamıyla kullanılmaktadır. Bu nedenle sözcük anlam değişmesine uğramıştır. Bu değişimde, Türklerin hafızalarındaki “kurgan” sözcüğünün taşıdığı anlamın etkisi olduğu düşünülebilir.
7. *Ƙamda-, Ƙamdandık* sözcüklerinin köklerini oluşturan Arapça غم (ğam) sözcüğünün anlamı “keder, tasa, kaygı, derd”tir. Bu kökten türetilen fiillerin anlamı Kırgız Türkçesinde “hazırlamak” ve “hazırlık, tedbir alma” şeklindedir. Türetilen fiillerin anlamı, Arapça ğam sözcüğünün anlamına bağlıdır.
8. Arapça حیثیت (haysiyet) sözcüğünden türetilen “kasıyettü” sözcüğü, Kırgız Türkçesinde “kutsal” anlamına da gelmektedir. Bu açıdan sözcük anlam genişlemesine uğramıştır.
9. لایق (lāyık) sözcüğüne +lı eki getirilerek türetilen yeni sözcüğün anlamı ile Arapça sözcüğün anlamı aynıdır. Bu yapıda Kırgız Türkçesindeki +lı ekinin anlama kattığı yeni bir şey yoktur ve sıfır fonksiyondadır.
10. Arapçada “büyük kadı, âlim; medrese talebesi” gibi anlamlara gelen ملا (mol-lā) sözcüğünün anlamı Kırgız Türkçesinde “öğretmen, öğretici” olarak değişmiştir.
11. Arapça صورت (şuret) sözcüğünün “biçim, görünüş; tarz, yol, çare” gibi anlamları vardır. Bu sözcük Kırgız Türkçesine sadece “resim” anlamında girmiş, anlam daralmasına uğramıştır.
12. شمال (şimāl) sözcüğü “sol yan, kuzey” anlamlarında iken, Kırgız Türkçesine “sert esen soğuk rüzgar; rüzgar” anlamlarıyla girmiş; anlam değişmesine uğramıştır.

15. *Alıp-Bee`deki Arapçadan Alınma Sözcüklerin Listesi:*

aba < هوا “hevā”	“hava.”
adam < آدم “ādēm”	“kişi, adam, insan.”
aķıl < عقل “aķl”	“akıl, us.”
amal < عمل “amel”	“faaliyet, hareket, iş.”
<i>Alıp-bee</i> < الفبا “elif-bā”	“elifba, alfabe; alfabe öğreten kitap.”
amandıķ < امان + لیک “emān”	“selamlaşma, hâl hatır sorma.”
	<i>Amandıķ sura-</i> : “selamlaşmak; hâl hatır sormak.”
Arap < عرب “arab”	“Arap.”
asil < اصیل “aşıl”	“asil, yüzce, soylu.”
asköriy < عسکری “askerî”	“askerî, askere ait.”
aspap < اسباب “esbāb”	“alet, teçhizat.”
ayran < حیران “hayrān”	<i>ayran kıl-</i> : “hayrete düşürmek, şaşırtmak, (aklını) karıştırmak.”
azır < حاضر “hāzır”	“şimdi, bugün.”
azırda- < حاضر + la- “hāzır”	“hazırlamak.”
azırdan- < حاضر + la-n- “hāzır”	“hazırlanmak.”
bay-manap < bay+مناب “menāb”	“zengin, ağa, derebeyi.”
coop < جواب “cevāb”	“cevap.”
	<i>coop ber-</i> : “cevap vermek, yanıtlamak.”
Cuma < جمعه “cum‘a”	“Cuma günü.”
cuma < جمعه “cum‘a”	“bir hafta.”
dayarda- < نيار + la- “teyyār”	“hazırlamak.”
depter < دفتر “defter”	“defter.”
dıyķan < دهقان “diķān”	“çiftçi.”
ķaĝaz < كاغز “kāĝaz”	“kaĝıt.”
	<i>ķaĝazĝa tüşür-</i> : “kaĝıda çizmek, yazmak.”
ķala, ķalaa < قلعه “ķal‘a”	“şehir.”
ķalıķ < خلق “ķalk”	“halk, ahali.”
ķamda- < غم + la “ĝam”	“hazırlamak.”
ķamdandıķ < غمدان + لیک “ĝamdān”	“hazırlık, tedbir alma.”
ķamır < خمير “ķamir”	“hamur.”
ķant < قند “ķand”	“şeker.”
ķasiyettü < حثيث + li “ķaysiyyet”	“kutsal; haysiyetli.”
ķat < خط “ķatf”	“mektup.”
kendir < كندير “kendir”	“kenevir, kendir bitkisi.”

ķızmatçı < خدمت + چی “ħidmet”	“işçi, amele; hizmetçi.”
kitep < كتاب “kitāb”	“kitap.”
layıktuu < لایق + لى “lāyık”	“lāyık, uygun, münasip.”
maal < مائل “mā’il”	“-e yakın, e doğru; andırır, benzer”
malım < معلوم “ma’lūm”	“malum, bilinen, açık.”
maķul < معقول “ma’ķūl”	“olur, tamam; makul.”
mal < مال “māl”	“büyükbaş ve küçükbaş evcil hayvanlar.”
malçı < مال + چی “māl”	“büyükbaş ve küçükbaş evcil hayvanları güden çoban.”
ması-kepiç < كفش + مست “mest-kefş”	“mest ve onun dışını saran naylon ayakkabı.”
may < مایع “māi”	“yağ.”
mektep < مكتب “mekteb”	“okul.”
moldo < ملا “mollā”	“öğretmen.”
muğallım < معلم “mu’allim”	“öğretmen.”
nasaat < نصیحت “naşihāt”	“ders; nasihat, öğüt.”
nöömöt < نوبت “nevbet”	“nöbet.”
	nöömöt küt-: “nöbet beklemek.”
ökümöt < حکومت “ħükümet”	“idare, yönetim, hükümet.”
ömür < عمر “ömr”	“ömür.”
payda < فائده “fā’ide”	“fayda, yarar.”
sabaķ < سبق “sebaķ”	“ders.”
salam < سلام “selām”	“selam.”
sayır < سير “seyr”	“seyir, seyretme, uzaktan bakma, gözleme; yürüme, yürüyüş, gitme, yolculuk.”
sayran < سيران “seyrān”	“gezinti; seyretme.”
süröt < صورت “şūret”	“resim.”
şamal < شمال “şimāl”	“rüzgar, sert esen soğuk rüzgar.”
tabaķ < طبقه “tabaķa”	“top, deste; kat, katman.”
tabaķ < طبق “tabaķ”	“küçük tava.”
tap < تبعه “teb’a”	“muayyen bir içtimai tabaka, sınıf.”
tartip < ترتيب “terfīb”	“tertip, düzen.”
ubada < وعد “va’d”	“söz, vaat.”
	ubada ķıl-: “söz vermek; sözleşe yapmak.”

ubaqıt < وقت “vaqt”	“vakit, an, zaman.”
zarar < ضرر “zarar”	“zarar, ziyan.”

VII. ALİP-BEE ‘DE GEÇEN RUSÇADAN ALINMA SÖZCÜKLER.

1. *Alip-Bee*’de 51 tane Rusçadan alınan sözcük tespit edilmiştir. Bu sözcüklerden sadece bir tanesi Kırgız Türkçesindeki ek yardımıyla, türemiş sözcük sınıfına girmektedir. Diğerleri çeşitli ses değişimleriyle Kırgız Türkçesine yalın şekilde girmişlerdir.
2. Rusça октябрь (oktyabr’) ismine Kırgız Türkçesindeki *+lık* isimden isim yapma eki getirilerek yeni bir isim türetilmiştir: *öktöbürlük* (< октябрь +lık). Rusçada aynı anlama gelen октябрыт (oktyabryat) sözcüğü de vardır. Çağdaş Kırgız Türkçesinde *öktöbürlük* yerine октябрыт kullanılmaktadır. Fakat *Alip-Bee*’nin yazıldığı yıllarda sözcük Kırgız Türkçesindeki “dudak uyumu”nun etkisiyle *öktöbürlük* şeklini almıştır.
3. Rusçaya Batı dillerinden geçen телефон (telefon) sözcüğü *Alip-Bee*’de iki farklı şekli karşımıza çıkmaktadır: *tilifon*, *tilipun*. Aynı şekilde “eylül” ayının adı olan сентябрь (sentyabr’) da *Alip-Bee*’de *sentebir* ve *sıntabır* olarak yazılmıştır. Rusça машина (maşına) sözcüğü *Alip-Bee*’de üç değişik imlâ ile yazılmıştır. Genelde bu sözcük ماشينه (maşine) şeklinde yazılırken (61, 70, 71, 76 vd.), 45’inci sayfada ماشينا (maşına) olarak yazılmıştır. Ayrıca 80’inci sayfada ماشينا (maşına) şeklinde farklı bir yazılımı daha vardır. Kitapta bu sözcüklerin değiştirilmiş iki şeklinin de kullanılması, yazarın tasarrufunda bir keyfiyet değilse, o dönemde iki farklı şeklin de kullanıldığının delilidir.
4. Kırgız Türkçesi /f/ sesini genellikle /p/ sesine dönüştüren bir lehçe olduğu için телефон (telefon) sözcüğünün *tilipun* şeklini alması Kırgız Türkçesine daha uygun bir değişikliktir. Fakat сентябрь (sentyabr) sözünün *sentebir* şekline mi yoksa *sıntabır* şekline mi daha yakın olduğu konusunda bir hükme varamayız. Zira her iki şekil de kalınlık-incelik uyumuna sokulmuştur.
5. Metinde iki tane kişi adı geçmektedir. Bunlardan biri olan Ленин (Lenin), ünlü uyumuna sadık olduğu için herhangi bir değişime uğramadan Kırgız Türkçesinde kullanılmıştır. Fakat Николай (Nilolay, “son Rus Çarı”) adı, ünlü uyumunu bozduğu için Kırgız Türkçesi tarafından uyuma sokulmuş ve *Nikeley* şeklini almıştır.
6. Rusça sözcüklerin hemen hepsi hiçbir anlam değişmesine, daralmasına veya genişlemesine uğramadan *Alip-Bee*’de kullanılmıştır. Bunun nedeni, Rusça

sözcüklerin henüz Kırgız Türkçesine yeni alınıyor olmalarıdır. Alıntı sözcüklerde anlam değişimleri olması için genellikle uzun bir süre geçmesi gerekir.

7. *Alıp-Bee*'deki Rusça sözcüklerin en ilginç tarafı, Kırgız Türkçesinde kullanılırken uğradıkları ses değişimleridir. Çağdaş Kırgız yazı dilinde bu sözcüklerin hemen tamamı herhangi bir değişime uğramadan Rusçadaki hâlleriyle kullanılmaktadır. Hâlbuki 1926'da bu sözcükler, aşağıdaki tabloda da görüldüğü üzere, tamamen Kırgız Türkçesinin ses yapısına uydurulmuş olarak telaffuz edilmiş ve yazıya geçirilmiştir. Eğer değiştirilmiş şekiller bugün de aynen kullanılsaydı, artık bu sözcüklerin Kırgız Türkçesine ait olduğu söylenebilecekti. Fakat bu hâlleriyle hâlâ Rusça sözcükler olarak kalmışlardır. Öte yandan, sözcüklerin asıllarına uygun telaffuzu alfabeyle de etki etmiş; bugün Kırgız Türkçesinin yazılımları için hiç de gerekli olmayan “ц, ш, я, ю, ф” harfleri ve “ъ, ь” işaretleri Kırgız alfabesine girmiştir. *Alıp-Bee*'nin basıldığı 1926 yılına göre bugünkü Kırgız yazı dilinin Rusça karşısındaki durumunu, Rusçanın zorunlu eğitim dili olarak Kırgızistan'da yıllarca uygulanmasına ve bu uygulamalar neticesinde şimdiki yaygın kullanımıyla açıklayabiliriz. Hatta bu ifadeyi biraz daha masum olmaktan çıkarıp, emperyalist dil politikalarının Kırgız Türkçesini Rusça karşısında zayıf düşürdüğünü söyleyebiliriz.
8. Kırgız Türkçesine giren Arapça ve Farsça sözcüklerden farklı olarak, Rusça sözcüklerin o dönemde Kırgızistan ve Kırgızlar için yenilikler ihtiva eden şeyleri karşılayan isimler olduğunu görüyoruz. Bu yeniliklerin bir kısmı sosyalizm ve sosyalizmle gelen uygulamalara ait ifadelerdir: *ar-tel, atret, intrnatsiyanal, kemsemöl, keperetip, kulup, Lenin, Nikeley, öktöbürlük, partiya, piyener, sayuz*. Ay adlarının dışında dikkat çeken diğer adlar teknolojik yeniliklerle Kırgız Türkçesine giren sözcüklerdir: *iliktir, lom, maşına (maşına, maşine), pabrik, put, tılıfön, tilipun, tıraştır, tiligirem, zoot*. Bazı yiyecek isimleri dışındakilerin çoğu eğitim öğretimle ilgili sözcüklerdir: *cornal, diklamatsiya, gezit, ispiktekil, kalıstok, qarındaş, kinege, parta, ret, üstöl*.
9. *Alıp-Bee*'deki Rusçadan Alınma Sözcüklerin Listesi:

ağus < августъ	“avgust”	“ağustos.”
aprel < апрель	“aptel”	“nisan.”
ar-tel < артель	“artel”	“zanaatçılar birliği.”
atret < отряд	“otryad”	“ekip, takım; birlik.”
sanıbar < январь	“yanvar”	“ocak ayı.”
cornal < журнал	“jurnal”	“dergi.”

dekebir < декабрь “dekabr”
 diklamatsiya < декламация
 “deklamatsiya”
 gezit < газет “gazet”
 iliktir < электрик “elektrik”
 intrnatsiyanal < интернационал
 “internatsional”
 ispiştekil < спектакль “spektakl”
 alısto < галстук “galstuk”
 arında < карандаш “karanda”
 artökö < картошка “kartoka”
 kemsemöl < комсомол “komsomol”
 keperetip < кооператив “kooperativ”
 kepiste < капуста “kapusta”
 kinege < книга “kniga”
 ulup < клуб “klub”
 Lenin < ленин “lenin”

lom < лом “lom”
 mart < март “mart”
 maıyna, maıine, maına < машина
 “maına”
 may < май “may”
 muzey < музей “muzey”
 nikeley < николай “nikolay”

noyobur < ноябрь “noyabr”
 öktöbür < октябрь “oktyabr”
 öktöbürlük < октябрь +lük “oktyabr”

rabrik < фабрика “fabrika”
 par < пара “para”
 parta < парта “parta”
 partiya < партия “partiya”

ryubral < февраль “fevral”
 piyener < пионер “pioner”

“aralık.”
 “ezberden okuma, tumturaklı ko-
 numa.”
 “gazete.”
 “elektrik.”
 “enternasyonal marı, komünizmin
 uluslararası marı.”
 “müsamere, piyes, oyun.”
 “kravat, boyunbaı; fular.”
 “kalem.”
 “patates.”
 “komünist gençlik birlii.”
 “kooperatif.”
 “lahana.”
 “defter.”
 “kulüp, dernek, topluluk.”
 “V. İ. Lenin. 1917 Bolevik Devri-
 mini yapan Rus lider.”
 “küskü, küskü demiri.”
 “mart.”
 “makine.”
 “mayıs.”
 “müze.”
 “Ekim Devriminde tahtından indirilen
 son Rus çarı.”
 “kasım ayı.”
 “ekim ayı.”
 “komünist örenci sisteminde 2-3.
 sınıfa kadarki örencilerin birlii ve
 bu birlie üye olan çocuk.”
 “fabrika.”
 “çift; e, denk.”
 “okul sırası, masası.”
 “parti, komünist parti; bu partiye
 üye olan kii.”
 “ubat.”
 “pioner, komünist örenci sistemin-

romuç < помиц
put < пуд “pud”

ret < ряд “ryad”
samoor < самовар “samovar”
sayuz < союз “soyuz”
sentebir < сентябрь “sentyabr”
sıntabır < сентябрь “sentyabr”
tılfon < телефон “telefon”
tıraktır < трактор “traktor”
tiligirem < телеграмма “telegramma”
tılipun < телефон “telefon”
üstöl < стол “stol”
üyül < июль “iyul”
üyün < июнь “iyun”
zoot < завод “zavod”

de 3. sınıftan üstteki, buluğ çağına girmemiş öğrencilerin birliği ve bu birliğe üye öğrenci.”

“yardım”
“eskiden Rusların kullandığı 16,38 kg’lık ağırlık birimi.”
“düzen; saf, sıra, dizi.”
“semaver.”
“büyük Sovyet çiftlikleri.”
“eylül ayı.”
“eylül ayı.”
“telefon.”
“traktör.”
“telgraf.”
“telefon.”
“masa.”
“temmuz.”
“haziran.”
“fabrika, atölye.”

VIII. SONUÇ.

1. Çağdaş Kırgız yazı dilindeki Arapça, Farsça ve Rusça sözcüklerin oranları ile *Alip-Bee*’deki oranlar arasında ciddi bir fark vardır. Yudahin’in 1965 yılında basılan *Kirgizsko-Russkiy Slovar*’ adlı sözlüğünde, Kırgız Türkçesine Farsçadan 2468 (%6,56), Arapçadan 2177 (%5,75), Rusçadan 3935 (%10, 25) sözcük alındığı kayda geçirilmiştir. Alıntı sözcüklerin Yudahin Sözlüğü’ndeki oranı %22,8’dir. Sözcüklerin %77,22’si Kırgız Türkçesine ait Türkçe sözcüktür (Dıykanov 1980:149).

Alip-Bee’de 1078 farklı sözcük kullanılmıştır. *Alip-Bee*’de kullanılan farklı sözcüklerin 77’si (%8,3) Farsçadan, 61’si (%6,8) Arapçadan, 50’si (%5,3) de Rusçadan alınmıştır. Alıntı sözcüklerin *Alip-Bee*’deki toplam sözcük hazinesi içindeki oranı % 20,4’tür.

Sözcüklerin 888’i (% 79,6) Kırgız Türkçesine ait Türkçe sözcüklerdir. Bu sözcüklerin 284’ü fiil, 604’ü isim soyludur.

1926'da basılan *Alip-Bee* ile 1965 yılında basılan *Kırgızsko-Russkiy Slovar'* sözcük yapısı ve oranlarında benzerlikler, farklılıklar gözlenmektedir. İki eserde de Türkçe sözcük kullanma oranı birbirlerin çok yakındır (%77, 22; 79,6).

Alıntı sözcüklerde durum biraz farklılık arz etmektedir. Arapça ve Farsça sözcük kullanma oranında gerileme gözlenirken (Farsçada %1,8, Arapçada %1,1 oranında azalma tespit ettik.), Rusça sözcük oranında hatırı sayılır bir artış (yaklaşık %5) söz konusudur.

İki eserin basıldığı yıllar arasında yaklaşık 40 yıl vardır. Belki bütün Kırgız Türkçesi sözcüklerini ihtiva eden bir sözlükle, günlük konuşmaları ve basit metinleri bünyesinde toplayan *Alip-Bee* arasında böyle bir karşılaştırma yapmak pek sağlıklı olmayabilir. Öyle de olsa bu istatistikî oranlar bize bazı somut gerçekleri teyit etmekte; bu zaman aralığında Rusçanın Kırgız Türkçesi üzerindeki etkisini, sözcük hazinesi bakımından, kısmen de olsa gösterebilmektedir.

2. Alıntı sözcükler, Kırgız Türkçesinin ses yapısına uydurularak yazı diline dâhil edilmiştir. Özellikle *Alip-Bee'*deki ve çağdaş Kırgız Türkçesindeki Rusça sözcüklerin durumu dikkat çekicidir. *Alip-Bee'*de kullanılan ve Kırgız Türkçesinin kalınlık-incelik ve sertlik-yumuşaklık uyumuna aykırı olan bütün Rusça sözcükler ses değişimleriyle uyuma sokulmuştur: dekebir < декабрь, gezit < газет, ispiktekil < спектакль, üyül < июль, üstöl < стол.

Rusçanın Kırgız Türkçesi üzerindeki etkisi arttıkça, sözcüklerdeki değişim artık yazıya geçirilmemeye başlanmış; özellikle Rusça sözcükler asıllarına uygun telaffuzla seslendirilmiş ve Rusçadaki imlâlarıyla yazılmışlardır: ret < ряд, sayuz < союз, pabrik < фабрика.

3. *Alip-Bee'*de kullanılan sözcüklerden, henüz yeni inşa edilmeye başlanan yazı dilinde kullanılan sözcüklerde “ağız”, “resmi dil” ayrımı yapılmamıştır. Şimdiki yazı dilinde pek kullanılmayan -yazı dili sözlüklerinde bulamadığımız sözcükler- ağızlarda kullanılan sözcükler, *Alip-Bee'*de kullanılmıştır: *cıncır* “zincir” (37); *şalgam* “şalgam” (51); *papalak* “bir oyun adı” (54); *kıbıkta* “çiselemek –yağmur için” (55); *töşü* “demir dövmek için kızgın demirin altına konulan demir blok” (72); *nama, iyden* “zemin, yer” (74); *içkensi* “içmek, bir şey içmek istemek” (79); *üksüz* “sirke” (79).

Yazı dilinin yeni yeni şekillenmeye başladığı o yıllara gönderme yaparak bu yargıya varıyoruz. Yoksa kendi dönemleri içerisinde belki de bu sözcükler devirlerinin yazı dilinde çok kullanılan sözcükler olarak tanınabilirler.

4. Kırgız Türkçesine Müslümanlıkla beraber girmiş Arapça ve Farsça sözcüklerde anlam değişimleri gözlenirken, henüz yeni alınan Rusça sözcüklerde herhangi bir anlam değişmesi görülmemektedir.
5. *Alip-Bee* bir alfabe kitabıdır. Bu özelliğine rağmen kendi içerisinde çok tutarsız bir imlâya sahiptir. Bunu üç şekilde izah edebiliriz:
  - a. Yeni açılan matbaanın (Kırgızmambas) tutarlı ve titiz çalışmaması, bunun sonucunda göze batan hataları sıkça yapması;
  - b. Kırgız ses özelliklerine göre düzenlenmiş yeni Arap harfli alfabenin daha yeni deniyor olması ve kullanma yeniliğinden kaynaklanan hataların çokluğu;
  - c. Eski alfabe geleneğine alışmış kişilerin, yeni düzenlemelere henüz uyum sağlayamamış olmaları.
6. Çeşitli resim ve şekillerle daha okunabilir kılınan *Alip-Bee*, taşıdığı “alfabe kitabı” hüviyetine rağmen 1078 farklı sözcüğün kullanıldığı, 83 sayfa, dil malzemeleri bakımından zengin bir metindir.
7. *Alip-Bee*’deki kullanılma şekillerine bakıldığında (Rusça ay adları verilirken, hemen yanına açıklayıcı olsun diye Kırgız Türkçesindeki şekilleri de verilmiş.) 1920’li yıllarda Rusça sözcüklerin daha yeni yeni Kırgız Türkçesine girdiklerini görüyoruz.
8. Kıtaba alınan okuma parçaları genellikle Kırgız millî gelenek, görenek ve yaşıntısına ait izler taşımaktadır. Kırgız folkloru, Kırgız kırsal ve kentsel yaşamı, Kırgız tarım ve hayvancılığı ile ilgili dikkate değer bilgiler mevcuttur. Kitap bu yönüyle millîdir. Öte yandan genel okuma parçaları içerisinde az yer tutsa da, yeni Sovyet rejimine övgü, Lenin’e övgü, Devrim’e hayranlık temalarını içeren okuma parçaları vardır. Bu özelliğiyle *Alip-Bee* kitabı partizandır. Yeni komünist fikre yapılan övgüdeki samimiyet dikkat çekicidir. Arabayev’in okuma parçalarındaki ifadelerinde Sovyet rejimine inanmışlık sezilebilmektedir. Bu okuma parçalarında, “Kızıl kıyım” olarak adlandırılan “*muhalif veya yandaş Türkistanlı bütün aydın ve liderlerini yok etme*” operasyonundan sonra yetişen aydınların eserlerindeki gibi alenen bir “yağcılık” görülmez.
9. Ekim Devrimi’nden sonra kaleme alınan hemen bütün eserlerde görülen, devrime hizmet eden, eskiyi karalayan okuma parçaları (Mesela; “Tez Cardam” adlı okuma parçasında eski ve yeni sağlık hizmetleri mukayese ediliyor.) *Alip-Bee*’de de vardır. Özellikle 1930’lu yıllardan sonra net bir şekilde gözlenebilen Rus hayranlığı ve aşağılık duygusu, Arabayev’in kaleminde yoktur. Onun okuma parçalarında yurt sevgisi, millîlik, özülle barışık; bütün özellikleriyle vatanperver bir aydın portresi bütün çıplaklığıyla karşımızda durmaktadır. ©

IX. KAYNAKLAR

- Arabayev, E. (1926), *Alip-Bee*, Kırgızistanın Ökümöt Basmasöz Bölümü, Pişpek.
- Bayciyev, M (2004), “Manas Destanı Kalbimin Ağrısıdır” (Manas Destanı’nın Son Sözü), *Manas Üniversitesi Sosyal Bilimler Dergisi*, (Çev. Doğan Gürpınar) Kırgızistan-Türkiye Manas Üniversitesi, Bişkek.
- Buran, Ahmet (2007), *Kurşunlanan Türkoloji*, Manas Yayıncılık, Elazığ. 396 s.
- Cigitov, Salican (1987), “Kırgız Sovet Edebiyatının Carlışı, Calpı Tarihı Cana Madany Şarttar, Poeziya, Proza, Dramaturgiya”, *Kırgız Sovet Adabiyatının Tarihı-I*, İlim Basması, Frunze, s.31-99.
- Dıykanov, K. (1980), *Kırgız Tilinin Tarihunan*, “Mektep” Basması, Frunze.
- Divanü Lûgat-it-Türk Dizini* (1972), TDK Yayınları, Ankara.
- Gültek, Vedat (2004), *Rusça-Türkçe Sözlük*, Bilim ve Sanat Yayınları, Ankara.
- İdirisov, S. (2007), “Kıtaylık Kırgızdarın Adabiy Tili”, *Kırgız-Türk “Manas” Üniversitesi, Sosyal Bilimler Enstitüsü, Türkoloji Bölümü Doktora Tezi*, Bişkek.
- Karasayev, H. K. (1983), *Orfografiyalık Sözdük*, “Sovetskaya Entsiklopediya”, Frunze.
- Karasayev, H. K. (1986), *Özdöştürülgön Sözdör*, Sözdük, Frunze.
- Kasapoğlu-Çengel, Hülya (2005), *Kırgız Türkçesi Grameri, Ses ve Şekil Bilgisi*, Akçağ Yayınları, Ankara.
- Kırgız Adabiy Tilinin Grammatikası* (1980), (Redaktörler: S. Kudaybergenov, A. Tursunov, C. Sıdıkov), “İlim” Basması, Frunze.
- Kırgız Sovet Adabiyatının Tarihı-I* (1987), “İlim” basması, Frunze.
- Kırgız Sovet Entsiklopediyası* (1983), (Baş Redaktor: B.Ö. Oruzbayeva) Kırgız SSR İlimler Akademiyası, Kırgız SSR Basma, Poligrafiya Cana Kitep Sooda İşteri Boyunça Mamalekettik Komiteti, Frunze.
- Kırgız Tilinin Tüşündürmө Sözdüğü* (1969), (Redaktörler: E. Abduldayev, D. İsayev), “Mektep” basması, Frunze.
- Kırgız Tilinin Tüşündürmө Sözdüğü, C-I* (1984), (Redaktörler: E. Abduldayev, D. İsayev), “Mektep” basması, Frunze.
- Parlatır, İsmail (2006), *Osmanlı Türkçesi Sözlüğü*, Yargı yayınları, Ankara.
- Steingass, Francis Joseph (1996) *A Comprehensive Persian-English dictionary, including the Arabic words and phrases to be met with in Persian literature*. İstanbul: Çağrı Yayınları.

Türk Dünyası Ortak Edebiyatı, Türk Dünyası Edebiyatçıları Ansiklopedisi (2002), C.I,
(Proje Yürütücüsü: S. Kemal Tural), Ankara. (TDOE)

Türkçe Sözlük (2005), Türk Dil Kurumu Yayınları, Ankara.

Yudahin, K.K. (1965), *Kırgızsko-Ruskiy Slovar'*, 1. *Kniga*, "Sovetskaya
Entsiklopediya", Moskva.

Yudahin, K.K. (1965), *Kırgızsko-Ruskiy Slovar'*, 2. *Kniga*, "Sovetskaya
Entsiklopediya", Moskva.

Yudahin, K.K. (1985), *Kırgızsko-Ruskiy Slovar'*, 1. *Kniga*, "Sovetskaya
Entsiklopediya", Frunze.

Yudahin, K.K. (1985), *Kırgızsko-Ruskiy Slovar'*, 2. *Kniga*, "Sovetskaya
Entsiklopediya", Frunze.

Yudahin, K.K. (1988), *Kırgız Sözlüğü, C.I-II* (Çeviren: Abdullah Taymas), Ankara.